VLEN Nieuwsbrief

Nieuwsbrief 73 ● Jaargang 26
Nummer 2 ● Najaar 2014

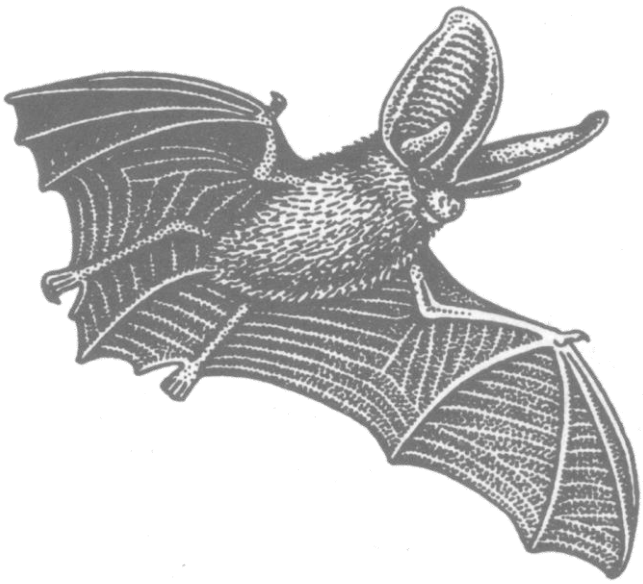

Colofon

De Nieuwsbrief is een uitgave van de Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN)

ISSN 0928-3587

Redactie:
Carolien van der Graaf, André de Baerdemaeker, Maarten Breedveld.

De redactie houdt zich niet verantwoordelijk voor de inhoud van de artikelen. Wel houdt de redactie zich het recht voor artikelen in te korten, te redigeren en voor personen of groepen kwetsende artikelen niet te plaatsen.

Bijdragen in de VLEN-Nieuwsbrief gaan over vleermuizen, vleermuisbescherming, (lopend) onderzoek, ervaringen van vleermuiswerkers en aanverwante zaken, bij voorkeur in de Nederlandse context.

Artikelen insturen:
Bijdragen hebben een minimale lengte van 500 woorden (1 blz) en zijn maximaal 2.000 woorden lang (afwijken in overleg). Teksten digitaal aanleveren in Word. Figuren, tabellen en foto's (Excel, JPG) in origineel formaat worden in afzonderlijke bestanden meegezonden. Op verzoek stuurt de redactie u per mail uitgebreide aanwijzingen voor het insturen van bijdragen toe.

Deadline copij volgende nummer: 1 maart 2015.

E-mail: redactie@vleermuis.net

APODEMUS
field equipment

- ✓ Kostenloos leen batdetector bij defect binnen 3 jaar.
- ✓ Veel producten op voorraad.
- ✓ Gratis verzending binnen Europa.
- ✓ Verzending binnen enkele dagen (bij spoed dezelfde dag).

batdetectors, opname apparaten, zaklampen, hoofdlampen, analyse software, veerunsters, jack-plug kabels en oplaadbare batterijen

www.apodemus.eu

People from outside the Netherlands can subscribe to the Newsletter by sending an e-mail to leden@vleermuis.net to become a VLEN member.

Adreswijzigingen kunnen rechtstreeks doorgegeven worden door te mailen naar: leden@vleermuis.net.

Inhoud VLEN-Nieuwsbrief 73

In memoriam Marjan van Oosten **1**

Een ruige dwergvleermuis (*Pipistrellus nathusii)* met een Engelse ring op de Friese klei . **2**

VLEN-dag 2014 ..... **8**

Een verkennend onderzoek naar de verblijfplaats-omstandigheden van de laatvlieger (*Eptesicus serotinus*) **13**

Uitgestorven gewaande mopsvleermuis (*Barbastella barbastellus)* duikt op in Vlaanderen **18**

Ervaringen met rosse vleermuizen *Nyctalyus noctula* in vleermuiskasten **23**

Agenda 2015 ..... **31**

Adressen **32**

Contents VLEN-Nieuwsbrief 73

Obituary Marjan van Oosten **1**

A Nathusius' pipistrelle (*Pipistrellus nathusii*) with a British band found on Frisian clay .. **2**

Proceedings of the VLEN day 2014 ..... **8**

Preliminary insights into roost-site preferences of serotine bats (*Eptesicus serotinus*) ... **13**

Rediscovery of Western barbastelle bat (*Barbastella barbastellus*) in Flanders **18**

Experiences with noctules (*Nyctalus noctula*) in batboxes **23**

Agenda 2015 ..... **31**

Adresses **32**

In memoriam Marjan van Oosten

In november 2014 overleed Marjan van Oosten (58), na een kort ziekbed aan de gevolgen van kanker. Daarmee verliezen de vleermuizen een gedreven beschermer.
Marjan was vanaf 1992 tot 1997 betrokken bij de VZZ vleermuiswerkgroep Groningen, die ongeveer een jaar eerder was gevormd. Ze stortte zich met veel energie op het monitoren van vleermuizen, in de tijd dat de vleermuisatlas nog moest worden gemaakt. Een verzoek van de Stichting Oude Groninger Kerken om kerkzolders te onderzoeken werd door haar direct opgepakt. Ze was gedurende 2 jaar stadscoördinator en coördinator vleermuismonitoring voor de werkgroep. Verschil van inzicht leidde tot haar vertrek uit de werkgroep.
Tussen 2000 en 2003 was Marjan bestuurslid van de Stichting Biotoopbescherming Alle Terreinen (BAT), een organisatie die ze zelf had opgericht. Met BAT organiseerde ze regelmatig excursies en gaf gevraagd en ongevraagd adviezen over vleermuizen. Ook deed ze eigen wintertellingen op kerkzolders etc.
Vanaf ca 2005 participeerde ze los-vast in de Vleermuiswerkgroep Drenthe.
Rond 1999 is Marjan met de opvang van jonge of verzwakte vleermuizen begonnen, iets waar eigenlijk niemand ervaring mee had. Ze verzamelde en ontwikkelde praktische kennis en vaardigheden in het opvangen van vleermuizen: over voeding, behandeling van verwondingen, vlieglessen. Dit heeft zeker maatschappelijk nut, omdat juist mensen die geïnteresseerd zijn in de bescherming van vleermuizen, willen dat een verweesd, gewond of ziek dier wordt opgevangen. Voor een vleermuis in nood haalde ze alles uit de kast om hem te redden; als het dier het overleefde werd hij in zijn eigen omgeving weer vrijgelaten. Met de opkomst van de dierenambulance nam het aantal meldingen van vleermuizen met problemen toe, maar dat kon sterk variëren: van enige tientallen per jaar tot meer als 150 in 2007 en 2010.
De inzet voor en betrokkenheid bij vleermuizen van Marjan was groot. Daarin was ze compromisloos, want wat haar niet aanstond werd te vuur en te zwaard bestreden. Met Marjan verliest de vleermuiswereld een markant persoon.
In haar laatste e-mailcontacten gaf ze aan dat ze vurig hoopte dat we het beschermingswerk voor de natuur in het algemeen (en vleermuizen in het bijzonder?) zouden voortzetten: *"Hoop dat het jullie wel goed gaat en dat jullie goed opkomen voor onze natuur."*

Jan van Muijlwijk, Klarissa Nienhuys (Vleermuiswerkgroep Groningen), Reinier Meijer (Vleermuiswerkgroep Drenthe), Rients Bijlsma.

Een ruige dwergvleermuis (*Pipistrellus nathusii)* met een Engelse ring op de Friese klei

Teddy Dolstra & Daniel Hargreaves

Vleermuizen zijn kleine, vliegende, nachtactieve zoogdieren. Ze vormen een soortgroep, waarvan nog veel onbekend is. De onderzoekstechnieken worden wel steeds geavanceerder, waaronder het gebruik van batdetectors, chips, telemetrie en DNA. Los van al deze moderne toepassingen blijft het reeds vele decennia toegepaste ringen van vleermuizen bestaan. Ondanks dat er slechts zelden ringen terug worden gemeld van buiten de grootschalige ringlocaties, zoals die van Jan Boshamer in het Robbenoordbos bij Den Oever in de kop van Noord-Holland. Uitzondering hierop is een verrassende vondst op de Friese klei bij Pietersbierum. In dit artikel worden de ins en outs van dit bijzondere voorval uiteen gezet.

De melding

Op 23 december 2013 ontving Teddy Dolstra (Zoogdierwerkgroep Friesland) een e-mail van de familie Nieuweboer uit Pietersbierum. Het betrof een melding van een dode vleermuis, maar niet zo maar een vleermuis. Het betrof een geringd exemplaar! Wetende hoe zelden geringde vleermuizen worden teruggemeld, is Dolstra de volgende middag afgereisd naar Pietersbierum. De familie Nieuweboer exploiteert hier een biologisch tuinbouwbedrijf dat onder andere wortelen, bloemkool en broccoli in de volle grond teelt op de Friese klei op een steenworp afstand van de Waddenkust. Het gemelde diertje was vlak voor de bewaarloods gevonden waar de palletboxen met de geoogste producten worden neergezet. Nieuweboer vermeldde dat ze vaker vleermuizen aantreffen in de bewaarloodsen, soms tamelijk ongeschonden, maar soms ook compleet geplet tussen de palletboxen of overreden met een vorkheftruck. Dit gebeurt waarschijnlijk op het moment dat de palletboxen worden opgepakt met de vorkheftruck en ze tegen elkaar aankomen. De palletboxen staan vaak maar enkele centimeters van elkaar af en dat is een uitgelezen schuilplaats voor een vleermuis om de dag of zelfs de winter door te brengen, zolang de producten maar niet uitgeleverd worden.

Inspectie

Een eerste blik op het dode vleermuisje leerde al snel dat hij nog puntgaaf was en geen uiterlijke beschadigingen had, zoals je bijvoorbeeld bij katslachtoffers nogal eens waarneemt. Vervolgens wat de eerste opgave was de soort vast te stellen. De eerste gedachte bij het zien van deze, van een ring voorziene vleermuis, was die van een ruige dwergvleermuis (*Pipistrellus nathusii*). Van de ruige dwergvleermuis is bekend dat er enorm veel dieren worden geringd om de trekpatronen in beeld te krijgen. De ruige dwergvleermuis behoort tot één van onze kleinere vleermuissoorten met een spanwijdte van 23 tot 25 centimeter en een gewicht van 6 tot 15,5 gram. De grootste afmetingen en gewichten kunnen toegerekend worden aan de vrouwelijke dieren. De vijfde vinger van een ruige dwergvleermuis kan variëren tussen 42 en 48 millimeter en de onderarm van 32 tot 37 millimeter (Dietz *et al*. 2011). Na nauwkeuriger kijken sloeg de twijfel enigszins toe. De snuit en oren staken scherp qua kleur af tegen de vachtkleur op de kop. Volgens de literatuur verloopt bij de ruige dwergvleermuis de overgang van de kleur van de huid naar de vacht juist gelijkmatig. Ook de kleur

van de buikzijde van het diertje was niet typisch voor een ruige dwergvleermuis, zoals Dolstra dit gewend is. Dit zijn juist meer kenmerken die thuishoren bij de gewone dwergvleermuis (*Pipistrellus pipistrellus*). Het vleermuisje woog op het moment dat hij werd teruggevonden 7,1 gram. De lengte van de vijfde vinger was 44 millimeter en de onderarm was 34,5 millimeter lang. Controle van de beadering in de vlieghuid, de verhouding in lengte van de onderarm en de vijfde vinger en het model van de penis bevestigden vervolgens dat het toch een ruige dwergvleermuis betrof (Schober & Grimmberger 1987, Dietz *et al.* 2011). Hiermee viel onze ruige dwergvleermuis binnen de marges van een gezond mannelijk dier. Inspectie van het gebit wees erop dat het een nog betrekkelijk jong dier moet zijn geweest, omdat er nog geen tandslijtage en/of tandplak aan het gebit te zien was. Dat bleek ook uit de zwarte kleur van de bijballen ten tijde van het ringen. Dit wijst erop dat de bijballen nog nooit gevuld en dus niet uitgerekt zijn geweest en het dier tijdens het voorgaande paarseizoen nog niet seksueel actief is geweest (Haarsma 2008). Maar nu de vraag: Wie heeft deze jonge mannetjes ruige dwergvleermuis waar en wanneer geringd?

Figuur 1: Links: Kees Nieuweboer en Daniel Hargreaves op vindplaats in Pietersbierum, met Teddy Dolstra en Daniel Whitby. Rechts: de geringde ruige dwergvleermuis. *Left: Batworkers and farmers meet on the Frysian site. Right: The banded bat.*

Herkomst

Vleermuisringen zijn zeer kleine en lichte knijpringen die in verschillende maten worden toegepast. Zo krijgen laatvliegers (*Eptesicus serotinus*) grotere ringen om dan dwergvleermuizen. We hadden in dit geval te maken met het kleinste formaat vleermuisring van ongeveer 2,5 bij 8 millimeter (plat uitgevouwen). Het opschrift betrof: 'LOND. ZOO A4030'. Zou dit dan een Engelse vleermuisring zijn?
De Zoogdierwerkgroep Friesland heeft een eigen Facebook-pagina, waarop Dolstra op de avond voor kerst een item over de dwergvleermuis en diens vleermuisring plaatste. Deze sociale media wordt ook door menig vleermuiswerker gebruikt en de verschillende vleermuiswerkers van binnen en buiten Nederland hebben de pagina van de Zoogdierwerkgroep in hun favorieten staan. Spoedig bleek dat dit een erg effectieve manier was om gegevens te achterhalen. Via Jeroen van der Kooij uit Oslo (Noorwegen) kwam de terugmelding van

de ring al spoedig bij Lisa Worledge uit Birmingham (Groot-Brittannië) terecht. Worledge verzorgt de levering en distributie van alle vleermuisringen in Engeland. In een tijdsbestek van goed twee uur na het plaatsing van het bericht was bekend dat de ring deel uitmaakte van een streng ringen die in 2010 geleverd was aan Fiona Mathews uit Exeter (GB), die ze aan Daniël Hargreaves uit Yatton had verstrekt. Kort daarna bevestigde Hargreaves, dat hij het desbetreffende diertje had geringd. De nauw betrokken vleermuiswerkers in Engeland beschouwden deze ringmelding als een bijzonder spannend en ongelofelijk kerstcadeau! Hargreaves heeft de ruige dwergvleermuis op 14 oktober 2012 bij Blagdon Lake gevangen en geringd. Het dier woog op het moment van ringen 7,6 gram. Blagdon Lake is een stuwmeer in het zuidwesten van Engeland, waar iedere hoek een eigen naam heeft. Onze geringde ruige dwergvleermuis is langs een bosrand ter hoogte van de westelijk gelegen '*Pipe Bay*' gevangen met behulp van een harpval met een *lokspeaker*. Hargraeves deed hier onderzoek naar de ruige dwergvleermuis, die in Groot-Brittannië alleen in lage aantallen voorkomt (Russ *et al.* 2001). Het onderzoek richtte zich onder andere op de aanwezigheid van kolonies, de geslachtssamenstelling, herkomst en migratie (Hargreaves 2012). Het geringde dier heeft weer een puzzelstukje op z'n plaats gelegd! Inmiddels (najaar 2014) heeft het project een vervolg gekregen in de hoop dat er weer nieuwe antwoorden komen.

Figuur 2: Links: de ring plat uitgevouwen. Rechts: de ringplaats Blagdon Lake ten opzichte van de vindplaats Pietersbierum. *Left: the flattened band. Right: The involved locations* (Google Earth).

Migratie over de Noordzee

Het Engelse Blagdon Lake en het Friese Pietersbierum liggen hemelsbreed 596 kilometer uit elkaar. Voor de beeldvorming: met de auto is deze afstand 867 kilometer, waarbij de kortste oversteek over de Noordzee, via de Kanaaltunnel of per veerboot, van ruim 42 kilometer benut wordt. Voor een vleermuis zou dit ook een logische route zijn om zo snel mogelijk het grote open water over te steken. Aangezien vleermuizen onderweg ook foerageren (Voigt *et al.* 2012), zullen in werkelijkheid veel meer kilometers worden afgelegd om van Blagdon Lake naar Pietersbierum te komen. Uit ringonderzoek is in het verleden al veel informatie naar voren gekomen. Zo is bekend dat ruige dwergvleermuizen over grote afstanden trekken van de zomerverblijven in Oost-Europa in zuidwestelijke richting tot in Spanje. Hierbij kunnen afstanden van 1900 km worden overbrugd (Fleming & Eby 2003). Daarnaast is vastgesteld dat ruige dwergvleermuizen per nacht hemelsbreed tot 70 kilometer kunnen afleggen. Dit kon men vaststellen uit de gecombineerde resultaten van (terug)vangsten in mistnetten en (terug)vondsten in vleermuiskasten binnen een betrekkelijk

kort tijdsbestek over honderden kilometers afstand (Dietz *et al.* 2011). Zowel de rechtstreekse oversteek van de Noordzee, als de migratieafstand tussen Blagdon Lake en Pietersbierum en de globale richting blijkt dus binnen het bereik van de ruige dwergvleermuis te liggen.
Ruige dwergvleermuizen worden gedurende het hele jaar op de Britse Eilanden waargenomen. In de meeste regio's treedt een duidelijke piek op in de migratieperiodes, wat doet vermoeden dat er uitwisseling met het vaste land is (Russ *et al.* 2001). Vondsten van ruige dwergvleermuizen op olieplatforms in de Noordzee versterken deze vermoedens (Bekker & Boshamer 2008). Tot op heden was een oversteek nog niet eerder onomstotelijk bewezen. Onze ringmelding is daarvoor het eerste onomstotelijke bewijs.

Vervolgonderzoek

Heeft onze ruige dwergvleermuis deze afstand daadwerkelijk zelf gevlogen? Want vleermuizen kunnen ook als verstekelingen meeliften van Engeland naar de vaste wal (of omgekeerd) in bijvoorbeeld palletboxen vol tuinbouwproducten. Op het Friese tuinbouwbedrijf van de familie Nieuweboer komen echter alleen lege en 'schone' palletboxen van elders uit Nederland binnen, waarin vervolgens eigen geteelde producten worden verpakt om weer richting klanten te worden verzonden. Via deze route is onze ruige dwergvleermuis A4030 in ieder geval niet naar Friesland gekomen.
Waar heeft deze ruige dwergvleermuis de zomer van 2013 doorgebracht? Dat is de volgende vraag. Als we dat weten, kan er ook een beter beeld verkregen worden hoe het diertje mogelijk gevlogen is. Om hier een idee van te krijgen zijn haarmonsters van het dode diertje genomen om vervolgens op de Universiteit van Exeter (Groot-Brittannië) de isotopensamenstelling vast te stellen. Doordat er al in heel veel regio's binnen Europa isotopenanalyses zijn uitgevoerd, heeft EUROBATS (de Europese vleermuiswerkgroep) inmiddels een redelijk goed overzicht verkregen van de isotopensamenstellingen per regio. Bij een isotopenanalyse wordt een hoeveelheid haar gebruikt dat ongeveer een pinknagel bedekt. Meestal wordt hiervoor het haar onderop de rug vlakbij de staart geknipt. Op grond van wetgeving is het overigens niet toegestaan van levende dieren haarmonsters nemen. Dat valt onder de verboden dierproeven. We wachten voorlopig nog op de resultaten van dit vervolgonderzoek.

Bezoek aan Engeland en vice versa

Juist omdat het een zeer bijzondere vleermuiswaarneming betrof en dan niet vanwege de soort maar juist vanwege het feit dat het diertje de Noordzee was overgevlogen, heeft Dolstra hem persoonlijk teruggebracht naar Engeland voor onderzoek. Tijdens dit bezoek heeft Dolstra samen met Hargreaves de plaats aan het Blagdon Lake bezocht waar het ruige dwergvleermuisonderzoek heeft plaatsgevonden.
Geboeid door de reis die deze geringde vleermuis moet hebben gemaakt, heeft Hargreaves besloten om ook de vindplaats van de geringde vleermuis bij de familie Nieuweboer in Pietersbierum te bezoeken. Nieuweboer was blij verrast toen opeens de Engelse vleermuisonderzoeker voor hem stond. Dit bleek een goede afsluiting te zijn van onze zoektocht.
Uit deze zoektocht blijkt dat we te maken hebben met de eerste geringde vleermuis ooit, waarvan is aangetoond dat er daadwerkelijk trek is tussen Engeland en het Europese vasteland. Hopelijk zal deze vondst meer vleermuiswerkers in Groot-Brittannië en Nederland (en

de rest van het Europese vasteland) stimuleren scherper op geringde vleermuizen te letten en nog meer ringonderzoek te doen.

Figuur 3: Daniel Hargreaves op vanglocatie Blagdon Lake. *Second author on banding site Blagdon Lake*

Dankwoord

Allereerst willen we de familie Nieuweboer bedanken voor het feit dat ze de geringde vleermuis gemeld hebben. Op deze wijze hebben ze een mooi stukje kunnen bijdragen aan het migratieonderzoek van vleermuizen. Daarnaast willen we de mensen bedanken die via *Facebook* de auteurs bij elkaar gebracht hebben. Dit gaat hopelijk in de toekomst nog meer gezamenlijke Engels-Nederlandse samenwerking op het terrein van vleermuizen opleveren.

Summary: A Nathusius' pipistrelle (*Pipistrellus nathusii*) with a British band found on Frisian clay

On 23 December 2013, a banded Nathusius' pipistrelle was found dead just outside a farmers barn in Friesland near the Wadden Sea, the Netherlands. After a call on Facebook made by the first author, contact with the bander (the second author) was made within two hours. The animal was caught and banded on 14 October 2012 in Blagdon Lake, in the Southwest of England, as part of a monitoring study on Nathusius' pipistrelles. The bat, although dead, appeared to be a young male in good health (5th digit: 44mm, forearm: 34,5mm, weight 7,1g). This is the first known documented record of a Nathusius pipistrelle crossing the North Sea from Great-Britain to mainland Europe during migration. The bat was donated to the University of Exeter, where stable isotope analysis will be performed to get more information on the origin of this bat.

Literatuur

- Bekker & Boshamer 2008 Nathusius' pipistrelles (*Pipistrellus nathusii*) and other species of bats on offshore platforms in the Dutch sector of the North Sea. Lutra 51(1): 17-36.
- Dietz, C., O. von Helversen & D. Nill, 2011. Vleermuizen, alle soorten van Europa en Noordwest-Afrika, Tirion Natuur, Utrecht.
- Fleming, T.H. & P. Eby, 2003. Ecology of Bat Migration. Pp. 156-208 *in:* Bat Ecology (T.H. Kunz & M.Brock Fenton, eds.) The University of Chicago Press.
- Haarsma, A-J (2008). Manual for assessment of reproductive status, age and health in European Vespertilionid bats, Electronic publication version 1. www.vleermuis.net
- Hargreaves, D. 2012. Nathusius pipistrelle project 2011 summary report Blagdon Lake, North Somerset. Yacwag, Yatton & Congresbury - http://yacwag.org.uk
- Russ, J.M., A.M. Hutson, W.I. Montgomery, P.A. Racey & J.R. Speakman, 2001. The status of Nathusius' pipistrelle (*Pipistrellus nathusii* Keyserling & Blasius, 1839) in the British Isles. J. Zool. Lond. 254: 91-100.
- Schober, W. & E. Grimmberger, 2001. Gids van de Vleermuizen van Europa, Azoren en Canarische Eilanden.. Tirion Uitgevers BV, Baarn.
- Voigt, C.C., K. Sörgel, J. Suba, O. Keiss & G. Petersons, 2012. The insectivorous bat *Pipistrellus nathusii* uses a mixed-fuel strategy to power autumn migration. Proceedings of the Royal Society London: Biological Sciences 279: 3772-3778.

Contactgegevens:

- Teddy M. Dolstra, Weerdijk 13, NL 8488 GN Nijeholtwolde, tdolstra@xs4all.nl
- Daniël Hargreaves, Duskin Farmhouse, Covet Lane, Kingston, Kent, CT4 6JS, UK, daniel@batdan.co.uk

VLEN-dag 2014

Niels de Zwarte

Als grootste werkgroep van de Zoogdiervereniging, heeft de VLEN jaarlijks een hele dag nodig om met elkaar de nieuwste informatie over vleermuizen te delen. Op zaterdag 25 oktober kwamen de VLEN-leden dit maal in Rotterdam bijeen. Op het programma stonden internationale sprekers uit België, Duitsland en Nederland. Hierbij een verslag door de dag-voorzitter van deze dag.

Kris Boers presenteerde over het succes van de **Vlaamse Nacht van de Vleermuis** (VNvdV). Als VLEN waren we erg benieuwd hoe onze Zuiderburen de Nacht van de Vleermuis zo succesvol organiseren. Het eerste geheim dat onthuld werd, was de inzet van een Batcafé met aankondiging van de VNvdV op een bierviltje. Tijdens of rond de nacht zelf werden Bekende Vlamingen (BV'er) ingezet, verzorgden mensen verkleed als vleermuis een kinder-animatie en is een speciaal gemaakt filmpje beschikbaar gesteld om op diverse locaties te laten zien. Kris benadrukte dat het steeds moet gaan om plezier, een positieve ervaring met vleermuizen. Zowel kinderen als volwassenen houden van spannende verhalen, en een excursie door een gids in het donker en zeker op een locatie waar je normaal gesproken niet komt (fort, kasteeltuin) helpt daar bij. Veder is een succesfactoren dat je tijdig moet beginnen met voorbereiding, persberichtjes en vooraankondigingen (duizenden folders en affiches). Zo lukt het om met maar weinig professionele begeleiding het verder lokaal door de vele vrijwilligers en/of bestaande lokale organisaties te laten uitvoeren.

Figuur 1: Kris Boers vertelt over de Vlaamse Nacht van de Vleermuis. *Kris Boers talks about de Flamish Bat Night (Jeike van de Poel).*

Jasja Dekker presenteerde over **fission fusion van de ingekorven vleermuis** in Nederlands midden-Limburg. In loop der jaren verschoof het zwaartepunt van de populatie van Abdij Lilbosch (gelegen in een zeer klein stukje N2000-gebied voor deze soort) naar Mariahoop. Tot een aantal jaar geleden een paar honderd dieren minder werden geteld. Daarom werd besloten de verdwenen groep te gaan zoeken. In de omgeving werden dieren gevangen en gezenderd. Een van de uitkomsten was dat gezenderde dieren zeker 8km verder gevonden werden en daarmee een grotere afstand aflegden dan tot nu toe werd aangenomen. Voor

het terugvinden werd zelfs een vliegtuigje ingezet in dit project. Ook werd een techniek als time-laps-fotografie gebruikt. Door gedurende weken lange tijd elk uur een foto te nemen, en daarna weer achter elkaar af te spelen, werd inzichtelijk dat de groep vleermuizen steeds in beweging was in de ruimte. Door het volgen van gezenderde dieren zijn meerdere nieuwe verblijfplaatsen gevonden, in totaal kwam daarmee het aantal Ingekorven hoger uit dan voorheen bekend was. De reden dat de dieren nu op veel meer plekken verblijven is nog niet bekend. Opties die genoemd werden zijn verstoring verblijfplaats, weersomstandigheden in samenhang met voedselaanbod of splitsing wegens te grote groep. Tot slot bleek dat niet alle boeren even blij zijn met vleermuisonderzoek, omdat ze niet zitten te wachten op een nieuw Natura 2000-gebied rondom hun boerderij. Maar er zijn ook positieve geluiden, alles staat of valt met goede communicatie met de belanghebbenden.

Figuur 2: De enige gewone grootoorvleermuis die in vijf jaar in de Vogelklas werd opgevangen. *The only brown long-eared bat in five years to be admitted to Vogelklas for rehabilitation (Anjès Gesink).*

André de Baerdemaeker vertelde over **5 jaar Rotterdamse vleermuizenopvang**. De Vogelklas Karel Schot is een opvang voor vogels, maar ook onder andere vleermuizen. De stichting werkt al sinds de jaren '90 samen met zoogdierwerkgroep en dierenambulance. Direct opvallend is dat er een zeer hoog aantal binnengebrachte vleermuizen succesvol werd behandeld en losgelaten. Dit komt door specifieke zorg die gegeven word en juiste voeding om aan te sterken. Het moeilijkst te behandelen zijn juveniele vleermuizen en kattenslachtoffers: daarvan overlijden relatief veel dieren om begrijpelijke redenen. Het binnenkomen van vleermuizen bij een opvang is een goede graadmeter voor de vleermuizentrek. Vooral bij ruige dwergvleermuis is dit goed te zien in het najaar (en valt ook de afwezigheid van vrouwtjes in de kraamtijd in Nederland op). Dit inzicht wordt verkregen door goede regi-

stratie. Er is opvallend veel opvang van de ruige dwergvleermuis in de stad overigens, meer dan de gewone dwergvleermuis gemiddeld over het jaar. De laatvlieger staat op 3. Een waarschuwing werd tot slot meegegeven, dat de opvang een aantal rabide laatvliegers gehad heeft, waarbij niet alle dieren symptomen vertoonden. De helft van de ingestuurde dode laatvliegers (met selectie op verdenking dus) had rabiës. Goed registreren, hygiëne en zorg voor je eigen inenting is het devies.

Daan Dekeukeleire over **stallen als snackbars** onderzoek in provincie Limburg in België. Vanwege de insecten die op (koeien)mest afkomen zijn stallen interessant voor vleermuizen. Traditionele landbouw (veeteelt) is zo slecht nog niet voor vleermuizen. Tijdens dit onderzoek zijn vele vleermuizen gevangen. De soorten die het betreft zijn; gewone dwergvleermuis, brandts-, grootoorvleermuis, franjestaart en de ingekorven vleermuis. Bij deze laatste soort lag het zwaartepunt. Een bijzonder weetje is dat de ingekorven vleermuis het geluid van parende vliegen kan waarnemen en daarop foerageert. Mogelijk wordt het gehoor van vleermuizen aangetast door de insecticiden die ze binnenkrijgen via de vliegen. De ingekorven vleermuis bleek in dit onderzoek wel tot 19km ver te vliegen vanaf de vangplek. Ook hier blijkt telemetrie weer zeer nuttig. Stallen met koeien en geiten bleken interessanter dan met paarden en schapen, en met stro interessanter voor vleermuizen dan met roosters. Onderzoek naar het effect van insecticiden is nodig, ook omdat blijkt dat veel gif een langzame werking heeft: de vliegen gaan traag dood gaan dus kunnen vleermuizen hierop foerageren en de insecticide ook binnen krijgen. De stal kan dus niet alleen snackbar, maar ook een ecologische val zijn. Mogelijk is gebruik UV lampen minder schadelijk (mits voldoende afgeschermd tegen invliegende vleermuizen). Ook hier hebben de onderzoekers duidelijk gecommuniceerd met de boeren, met een nieuwsbrief. Zo blijft iedereen gemotiveerd, betrokken en op de hoogte en neemt dit zoveel mogelijk angst of tegenwerking weg.

Nieuw dit jaar was een **open microfoon**, om kort een verhaal te houden of een vraag te stellen. Die kans werd aangegrepen. Jan Boshamer vertelde over zijn onderzoek naar vleermuizen op zee. Vleermuizen blijken op boorplatforms regelmatig neer te strijken en gemeld te worden. Bart Noort stelde een vraag en zoekt mensen om met de zoogdierwerkgroep rosse vleermuizen te inventariseren in het westen van Nederland, en is op zoek naar tips voor nuttige technieken en methodiek die grootschalig toe te passen zouden zijn hiervoor. Erik Boer vraagt voor de vrijwilligersgroep Amersfoort of er nog tips zijn voor werkend met een rondreizende (hopping) vleermuisdetector (antwoord Tom van de Meij: meet tenminste 2 nachten met goed weer per locatie in verband met trendberekening achteraf). En Jan Buys vertelt hoe de veldwerkgroep een prachtig kamp gehad heeft afgelopen jaar in Montenegro met mooie ontdekkingen van soorten. Een aanrader voor iedereen om bij een volgend kamp mee te gaan.

Christine Harbusch heeft veel kennis opgedaan op gebied van de **Laatvlieger**. Zij vertelt eerst over de ecologie van de soort: veel interessante weetjes over de optimale temperatuur, hoofdvoedsel, afstanden tussen verblijfplaatsen en foerageergebieden (maar 2-5 km!). De soort vliegt gemiddeld 10-20 min na zonsondergang uit afhankelijk van drie zaken: lichtintensiteit, weerconditie (regen, temperatuur) en of de prooi al vliegt. Laatvliegers blijken regelmatig te wisselen van kant van gebouw afhankelijk van de weersomstandigheden (zie ook de bijdrage van Sebastiaan Kraaijeveld verderop in deze VLEN-Nieuwsbrief!). Maar ze wisselen binnen een kolonie ook vaak tussen verblijfplaatsen, met name degene die in de

spouwmuur verblijven (zolderbewoners zijn wel honkvast). Ze gebruiken hierbij meerdere gebouwen. Belangrijk voor de soort zijn goede half-open weidegebieden met lijnvormige landschapselementen als hagen. Daarbij zorgt de aanwezigheid van mest voor de benodigde insecten (coleoptera, diptera, hemiptera). Er lijkt een effect te zijn op de aanwezigheid van insecten bij gebruik van ontwormingsmiddelen bij het vee; dan zijn er minder insecten aanwezig op de mest. Bedreigingen voor de laatvlieger zijn afname van geschikte verblijfplaatsen (renovatie, isolatie), van geschikt foerageergebied (goed grasland, groene structuren) en van beschikbaarheid prooi (verandering landbouw, insecticide). De vragen die nog open staan gaan vooral over het gedrag van de mannetjes (dispersie), paargedrag (waar, wanneer, met wie) en overwintering (waar en in welk groepsverband). Tot slot werd aangetipt dat na-isolatie een reëel gevaar is voor de soort en dat Laatvliegers exact dezelfde openingen willen gebruiken, nadat renovatie aan een pand is uitgevoerd.

Wouter van Overmeire en Frank Goossens hebben als stageopdracht bij de Zoogdiervereniging veel (bijna 120) kerkzolders bezocht in de provincie Limburg om de **witte vlekken in zoldertellingen** te vullen. Dit onderzoek is gedaan op basis van op zolders gevonden uitwerpselen. Daar is veel informatie uit gekomen. De meest gevonden soorten zijn grootoorvleermuizen (83), dwergvleermuizen (16), laatvliegers (15) en een aantal *Myotis spec*. Er is ook per zolder gekeken naar parameters zoals tocht, vochtigheid, temperatuur en verlichting van de verblijfplaats. Hierbij zijn inschattingen gemaakt bij iedere bezochte locatie. Het lukte niet altijd om daar goede conclusies aan te verbinden, vaak waren er teveel andere lokale omstandigheden. Bij een volgend onderzoek zouden meer of andere parameters gebruikt moeten worden, waarbij objectief en gestandaardiseerd gemeten kan worden. Conclusie is dat zolders bezoeken een waardevolle aanvulling geeft op verspreidingsbeeld van soorten.

Wout Willems ga een presentatie over v**erbindingen voor vleermuizen in Zuid-Limburg, Vlaanderen**. Hiervoor zijn een aantal methodieken gebruikt en verschillende elementen onderzocht, samen met vrijwilligers. Als eerste zijn lineaire landschapselementen geïnventariseerd, waarbij steeds om de 50 meter iemand een minuut met behulp van een de batdetector de passerende vleermuizen noteerde. Helaas bleek te dataset te klein om hieruit conclusies te trekken. Als tweede werd gemeten langs verkeersinfrastructuur, vooral met automatische detectoren (1 nacht per meting). Hieruit bleek dat vleermuizen bijvoorbeeld vaker een tunnel onder de weg namen dan over de weg heen vlogen als die keuze er was. Ten derde werden grote waterlopen onderzocht. Hierbij bleek onder andere dat rondom verlichte sluizen een donkerdere route er ruim omheen genomen werd om daarna het water weer te volgen. Ook bleken vleermuizen regelmatig een parallelle donkere weg te nemen in het landschap naast een verlichte weg. Voornaamste leerpunt is dat er voldoende lang gemeten moet worden om harde conclusies te kunnen trekken. En dat automatische detectoren goed bruikbaar zijn om alle soorten waar te nemen (mist niets, in tegenstelling tot persoon met detector in de hand), maar in het veld onderzoek doen door een persoon geeft weer meer informatie; of een soort voor de detector foerageert of er een echte route aanwezig is bijvoorbeeld.

Anne-Jifke Haarsma gaf een presentatie (i.s.m. Jan Boshamer) over de **plaatstrouw van ruige dwergvleermuis en meervleermuis bij vleermuiskasten**. In Noord-Holland bleken kasten zeer snel gevonden te worden, waarschijnlijk doordat er te weinig ander aanbod is

van natuurlijke holtes. Er is zeer veel veldwerk gedaan waarbij alle kasten geopend werden. Drie type kasten zijn gemonitord (type Boshamer, Schwegler 2FN EN 1FF). Er zijn zeer veel dieren geringd en meer dan een kwart is teruggevangen. Ruige dwergvleermuis heeft een voorkeur voor betonkasten, meervleermuis heeft geen duidelijke voorkeur. Het blijkt dat de oudere soorten meer plaatstrouw zijn en de subadulten minder. Met name bij de ruige dwergvleermuis bleven de ouderen in dezelfde range. Wellicht dat het beschermen van gebieden met oudere vleermuizen belangrijker is dan met jonge vleermuizen die veel flexibeler zijn binnen het beschikbare netwerk. Misschien lijken vleermuizen wel op mensen; hoe ouder hoe meer vastgeroest aan een plekje. En misschien is dat ook wel wijsheid.

Volgend jaar is de VLEN-dag op Halloween, 31 oktober 2015 en deze keer in Velp. Graag tot dan! Tips voor sprekers, onderwerpen en sponsoren zijn welkom. #vlendag

Summary: Proceedings of the VLEN day 2014

The largest workgroup of the Dutch Mammal Society, the Dutch Bat Workgroup VLEN, organises an annual day to exchange the latest news and information on bats and bat research in the Netherlands. This edition, held on 25 October 2014, had a special European flavour with speakers from Belgium, Germany and the Netherlands. An open mic session was held in between presentations, to allow participants to share thoughts and ideas with fellow batworkers. Program:

- The Flamish Bat Night – Kris Boers
- Fission fusion dynamics in Geoffroy's bats – Jasja Dekker
- Five years of bat rehabilitation – André de Baerdemaeker
- Stables: fast food restaurants for bats – Daan Dekeukeleire
- Summary on the ecology of the serotine bat – Christine Harbusch
- Visiting church attics in search of bats: the results – Wouter van Overmeire & Frank Goossens
- Connecting flyways for bats in South-Limburg – Wout Willems
- Site fidelity of batbox using Nathusius' pipistrelles and pond bats – Anne-Jifke Haarsma

The presentations will be made available online on www.vleermuis.net. The next VLEN day will be held on 31 October 2015 in Velp, the Netherlands. Submissions are welcome. More information, including contact details of the above speakers, can be obtained by mailing to redactie@vleermuis.net.

Contactgegevens: Niels de Zwarte, nielsdezwarte@gmail.com

Een verkennend onderzoek naar de verblijfplaats-omstandigheden van de laatvlieger (*Eptesicus serotinus*)

Sebastiaan Kraaijeveld

Inleiding

De laatvlieger *(Eptesicus serotinus)* is net als alle andere vleermuizen in Nederland wettelijk beschermd krachtens de Flora- en Faunawet. Bovendien wordt de soort aangeduid als kwetsbaar op de Rode lijst met bedreigde flora en fauna, omdat er een afname van 10% in 10 jaar tijd is waargenomen (Zoogdiervereniging VZZ, 2007). Ook is de laatvlieger Europees beschermd en wordt vermeld in Bijlage IV van de Habitatrichtlijn (Ministerie van Economische Zaken, 2014).

Aangezien de laatvlieger wettelijk beschermd is, moeten er in geval van verstoring of verwijdering van de verblijfplaats, mitigatie- en/of compensatiemaatregelen worden genomen. De maatregelen die worden getroffen om de laatvlieger van een alternatieve verblijfplaats te voorzien, zoals het plaatsen van vleermuiskasten, blijken echter nauwelijks tot geen effect te hebben (Korsten, 2012). De laatvlieger is waarschijnlijk erg selectief wat betreft verblijfplaatsen en wordt zelden in nieuwe (kunstmatige) verblijfplaatsen gevonden (Limpens *et al*. 1997). De achteruitgang van de soort is, in combinatie met het ontbreken van benutte mitigatiemaatregelen een belangrijke opgave voor de instandhouding van de soort. Onderzoek is daarom gestart naar de omstandigheden van natuurlijke verblijfplaatsen van de laatvlieger om vervolgens met de vergaarde kennis geschikte alternatieve verblijfplaatsen te ontwikkelen.

Methodiek

Het onderzoek heeft plaats gevonden tussen februari en juni 2014 en bestond uit verschillende stappen. In stap één is een literatuuronderzoek uitgevoerd naar de laatvlieger in het algemeen en specifiek naar de zomerverblijfplaatsen van deze vleermuissoort. Het onderzoek heeft zich specifiek op zomerverblijfplaatsen gericht, omdat het onderzoek is uitgevoerd in het voorjaar. Door middel van het literatuuronderzoek is onderzocht welke parameters, zoals temperatuur en luchtvochtigheid, relevant kunnen zijn om nader te onderzoeken in de praktijk.
De tweede stap, het veldonderzoek, is half mei 2013 gestart. Hierbij zijn 14 locaties onderzocht waar in het verleden zomerverblijfplaatsen van laatvliegers zijn vastgesteld. Op deze locaties zijn eenmalig tellingen verricht en is aan de hand van een beoordelingsformulier bijgehouden wat de eigenschappen zijn van de objecten, waarin de laatvliegers zich bevinden. Dit is de visuele beoordeling. Hierbij moet worden gedacht aan: type object, bouwmateriaal en oriëntatie ten opzichte van de zon (zie tabel 1).
Drie verblijfplaatsen zijn nader onderzocht op klimatologische omstandigheden; temperatuur en luchtvochtigheid, door middel van temperatuursensoren, zogenoemde 'dataloggers'. Deze dataloggers zijn ingesteld om elk half uur een meting te verrichten van de plaatselijke omgevingstemperatuur en luchtvochtigheid. De dataloggers zijn door middel van draad en tape bevestigd in spouwmuren, onder dakpannen en in een kerkzolder.

De metingen zijn verricht van half mei tot half juni 2013 en van half juni 2013 tot half mei 2014. In twee van de drie onderzochte verblijfplaatsen, een kerkzolder en een twee onder één kap woning, verblijven 80 tot 100 laatvliegers. Door deze grote aantallen is het zeer waarschijnlijk dat het om kraamverblijfplaatsen gaat. De derde locatie, een dienstwoning, betreft waarschijnlijk een mannetjesverblijfplaats, aangezien hier enkele invliegende laatvliegers zijn waargenomen.

Figuur 1: Op de onderzochte locatie in Epe verbleven in 2012 ongeveer 100 Laatvliegers. *Studied roost-site of serotines which contained about 100 individuals in 2012*(maps.google.com)

Resultaten

De resultaten zijn te verdelen in de visuele beoordeling en de klimatologische beoordeling. De visuele beoordeling geeft informatie over het object waarin de laatvliegers verblijven. In tabel 1 is een overzicht weergegeven van de meest voorkomende eigenschappen van de objecten, waarin de laatvliegers verblijven.

Tabel 1: Resultaten visuele beoordeling van 14 verschillende objecten, waarin laatvliegers verblijven. *Results visual assessment of 14 serotine roosts (see Summary).*

Parameter	**Modaal**
Omgeving	Open tot half open landschap
Type dakpannen	Donker gekleurde betonnen dakpannen
Objecttype	Hoekwoningen, maar ook boerderijen en kerken
Bouwmaterialen	Baksteen
Verlichting	Zwak tot matig verlichte omgeving
Positie invliegopening	Zuidelijke opening, grotere objecten zoals kerken hebben diverse openingen
Bouwjaar object	1950 tot 1980
Hoogte	7 meter en hoger
Helling dak	Steil

De objecten waar laatvliegers in verblijven bestaan meestal uit baksteen met overhangende donkergrijze betonnen dakpannen aan de zijgevel. Vaak zijn deze woningen gebouwd rond het jaar 1960 en niet geïsoleerd. Opvallend is dat op 11 van de 14 locaties de in/uitvliegopening zich onder overhangende dakpannen bevindt.

De klimatologische beoordeling heeft plaatsgevonden in drie verschillende verblijfplaatsen. Diverse dataloggers zijn bevestigd in de verblijfplaatsen en hebben elk halfuur metingen verricht van half mei tot half juni 2013. De resultaten hiervan zijn weergegeven in tabel 2.

Tabel 2: Temperatuur (°C) en relatieve luchtvochtigheid (%) metingen (half mei t/m half juni 2013) in drie verschillende objecten waar laatvliegers verblijven. *Results measurements micro-climate in serotine roosts (see Summary).*

Type object	**Temperatuur (°C)**			**Luchtvochtigheid (%)**		
	Max.	**Min.**	**Gem.**	**Max.**	**Min.**	**Gem.**
Twee onder één kap woning (Fluitenberg)						
Spouw (west)	40,5	4,9	18,8	91	19,1	55,4
Spouw (oost)	37,5	5,5	17,6	89,4	19,9	59,8
Dak (noord)	36	1,2	16,3	87,7	23,8	63,6
Dak (zuid)	51,6	2,1	18,7	88,1	13,5	56,9
Dienstwoning (Marienheem)						
Dak (zuid)	55,4	6,1	21,38	79,7	8,1	51,08
Dak (noord)	40,1	5	18,28	87,8	20,8	56,32
Kerkzolder (Epe)	38,1	8,6	17,6	72,3	33,9	57,4

Uit de metingen kan worden afgeleid dat alle verblijven sterke verschillen in temperatuur en luchtvochtigheid hebben. Daarbij heeft de kerkzolder de meest stabiele temperatuur en luchtvochtigheid. De daken gericht op het zuiden in de woning en de boerderij hebben de grootste verschillen. De spouwmuren geven minder fluctuatie weer dan onder dakpannen.
De maximale temperatuur in Epe is met 31,8 °C lager dan op de overige locaties. De temperatuur wordt hier echter veel langer vastgehouden waardoor het om 3:30 uur nog 20°C kan zijn. Ook de spouwmuren houden de warmte beter vast. De dakpannen presteren hierbij minder goed, maar warmen in de ochtend veel sneller op waardoor het om 10:00 uur al meer dan 30 °C kan zijn.

Conclusie

Wanneer de optimale omstandigheden uit het literatuuronderzoek worden gecombineerd met de resultaten van dit onderzoek kunnen de volgende conclusies getrokken worden. Een geschikte zomerverblijfplaats voor de laatvlieger bestaat uit een object gemaakt van stenige en/of houtige materialen met enkele diepe wegkruipmogelijkheden.
Een geschikte temperatuur voor een zomerverblijf en/of kraamkolonie zal fluctueren rond de 18°C met een maximum van ongeveer 40°C en mag zeker niet onder het vriespunt komen.

Discussie

Hoewel de klimatologische omstandigheden duidelijk in kaart zijn gebracht kunnen interpretaties hiervan variëren. Vrouwtjes zullen afhankelijk van het seizoen? bijvoorbeeld

strengere eisen stellen aan hun verblijfplaats dan mannetjes in verband met het dragen en groot brengen van de jongen.
Bovendien speelt microklimaat ook een belangrijke rol. De laatvlieger geeft waarschijnlijk de voorkeur aan een verblijfplaats waar de soort zich gedurende de dag kan verplaatsen tussen koele en warme plekken. Zoals het geval is wanneer de ruimte onder de dakpannen is verbonden met de spouwmuren.
Hoewel de aantallen in de verblijfplaatsen zijn vastgesteld, is dit voor elke locatie slechts één keer gedaan. Het is om deze reden niet duidelijk of de laatvliegers tijdens bepaalde omstandigheden nog in verblijfplaatsen verblijven of dat de aantallen fluctueren. Hierdoor kunnen de resultaten uit tabel 2 niet zonder meer worden vertaald tot verblijfplaatseisen.
Wanneer het mogelijk is om vast te stellen wanneer (en waar) de laatvliegers zich in de verblijfplaats bevinden, kunnen heldere conclusies worden getrokken over de eisen die de laatvlieger stelt. Ook moet opgemerkt worden dat er slechts drie locaties zijn onderzocht op klimatologische omstandigheden. Wanneer meer locaties worden onderzocht zal dit leiden tot betrouwbaardere gegevens.

Vervolg

Mark Hoksberg van EcoGroen heeft het onderzoek voortgezet en metingen verricht in dezelfde locaties over een periode van een geheel jaar, zodoende worden tevens winterverblijfplaatsen van de soort in het (vervolg)onderzoek betrokken. De resultaten hiervan zijn interessant maar vergen verdere analyses.
Een klein voorproefje. Temperaturen in spouwmuren dalen jaarrond zelden onder het vriespunt. Hierbij moet worden opgemerkt dat afgelopen winter een relatief zachte winter is geweest. Vanaf half oktober tot en met februari 2014 daalde de luchtvochtigheid hier vrijwel nooit onder de 80%.
De temperatuur in de kerkzolder in de winter (met overwinterende laatvliegers?) is vrij constant en ligt rond de 10 °C. Hier is de luchtvochtigheid in de winter lager dan tussen de spouwmuren. Deze fluctueert rond de 70%. Wat denkt u? Een geschikte winterverblijfplaats voor de laatvlieger?

Met dank aan de Zoogdiervereniging voor advies en materiaal.

Summary: Preliminary insights into roost-site preferences of serotine bats (Eptesicus serotinus)

Serotine bats and their roost-sites are legally protected in The Netherlands. This may cause conflicts of interest when buildings, inhabited by serotines, are subject to renovation or demolishing. Conventional countervailing measures, like offering batboxes, seem to have little effect in attracting serotines and therefore are of limited value. More knowledge on roost-site preferences can be used to improve such measures, enabling more effective species conservation. In this study fourteen known serotine roost-sites were visually assessed for roost-site properties of which three were measured for interior micro-climatic conditions. Roost-sites were located near open and semi-open landscapes, in townhouses, churches and farmhouses, all of which were built between 1950 and 1980. Roosts were found in cavity walls, under tile roofs and in church attics. Buildings containing roosts all had brick walls and steep gabled roofs with dark coloured roofing tiles, which hung over on side

walls. Roost entrances had a minimum height of 7 meters, were weakly to moderately illuminated by (street-) lights and predominantly situated on the south-side of buildings. Exceptions occurred when roosts had multiple entrances. Micro-climatic conditions, i.e. temperature and humidity, were measured from mid-May until mid-June 2013. Temperature values ranged between 1.2 °C and 55.4 °C, averaging around 18.4 °C. Humidity ranged from 8% until 91%, with an average around 57%. These preliminary findings will have to be crosschecked with other studies before conclusions can be drawn. Because of the small sample sizes in this study, no statistical analysis was performed. This study will be continued.

Bronnen

- Korsten, E., 2012. Vleermuiskasten; Overzicht van toepassing, gebruik en succesfactoren, Culemborg: Bureau Waardenburg bv.
- Limpens, H., Buys, J. & Bongers, W., 1997. Atlas van de Nederlandse Vleermuizen onderzoek naar verspreiding en ecologie. Utrecht: Stichting Uitgeverij KNNV.
- Ministerie van Economische Zaken, 2014. Laatvlieger (Eptesicus serotinus ssp. serotinus). (http://minez.nederlandsesoorten.nl/content/laatvlieger-eptesicus-serotinus-ssp-serotinus)
- Zoogdiervereniging VZZ, 2007. Basisrapport voor de Rode Lijst Zoogdieren volgens Nederlandse en IUCN-criteria, Arnhem: Zoogdiervereniging VZZ.

Contactgegevens:

S.E. (Sebastiaan) Kraaijeveld, Student MSc Sustainable Development; Global Change & Ecosystems, Universiteit Utrecht, s.kraaijeveld@hotmail.com
I.s.m.: EcoGroen BV, Emmastraat 16, 8011 AG Zwolle, m.hoksberg@ecogroen.nl.

Uitgestorven gewaande mopsvleermuis (*Barbastella barbastellus)* duikt op in Vlaanderen

Joris Everaert

Als vrijwilliger van VZW Natuurpunt en de regionale natuurvereniging VZW Durme, ontdekte ik op 21 augustus 2014 op basis van een batdetectoropname een mopsvleermuis (*Barbastella barbastellus*) in een loofbos nabij de Durme, een zijrivier van de Schelde in Oost-Vlaanderen. Een knaller van formaat, want deze soort is in de recent gepubliceerde Rode Lijst van zoogdieren als uitgestorven verklaard in Vlaanderen (Maes *et al.* 2014). De ontdekking is goed nieuws, maar helaas niet meer dan een lichtpuntje in de duisternis. In het beste geval gaat het om een kleine restpopulatie.

Figuur 1. Foerageergebied van mopsvleermuizen in een loofbos bij Durme. *Foraging site of Western barbastelle bats in a deciduous forest near Durme, East-Flanders* (Joris Everaert).

Uitgestorven

De laatste zomer- en winterwaarnemingen van minstens drie mopsvleermuizen dateerden uit de periode 1996 tot 2000 in Beernem (West-Vlaanderen) en tijdens de winter 2000-2001 werd nog een overwinterende mopsvleermuis gevonden in Knesselare, Oost-Vlaanderen (www.waarnemingen.be). Ook in de Nederlandse Rode Lijst is de soort geschrapt en als uitgestorven verklaard (Zoogdiervereniging VZZ 2007). In de periode 1981 tot 1994 werden in Nederland nog overwinterende mopsvleermuizen gevonden in Sluis, Zeeuws-Vlaanderen (www.waarneming.nl), op minder dan 1 km van de grens met West-Vlaanderen. Het is niet onwaarschijnlijk dat de mopsvleermuizen die tot 1994 in Sluis aanwezig waren, na de sloop van de ruïne waar ze meer dan 10 jaar hadden verbleven, richting Beernem zijn getrokken. In vogelvlucht is dat immers een afstand van minder dan 20 km.

Algemene kenmerken en ecologie (vrij naar Dietz *et al.* 2011)

De mopsvleermuis is een middelgrote vleermuis met een korte stompe snuit. De buik- en rugvacht is zwartbruin tot zwart met lichte haarpunten. De naar voren gerichte oorschelpen zijn breed en de randen zijn aan de basis vergroeid. Voor de echolocatie wordt afwisselend op twee frequentiebanden uitgezonden: type 1 heeft een lage intensiteit en daalt van ca. 45 kHz naar 30-35 kHz, type 2 is een sterker signaal dat van ongeveer 36 kHz daalt naar 28 kHz met vaak ook hogere harmonische tonen. In Europa vertonen mopsvleermuizen een uitgesproken voorkeur voor beboste gebieden en kleinschalige beboste landschappen met voldoende lijnvormige landschapselementen en ruige graslanden. Ze komen vaak in oude bossen en ruigtes langs rivieren voor. De samenstelling van boomsoorten zou weinig van betekenis zijn. Belangrijker is een grote variatie aan verschillende leeftijdsgroepen en randstructuren. Uit analyse van prooiresten in uitwerpselen van mopsvleermuizen, blijkt dat de soort bijna uitsluitend van nachtvlinders leeft. Mopsvleermuizen zouden met hun typisch tweeledig echolocatiegeluid gespecialiseerd zijn in geluidsgevoelige nachtvlinders. Verder worden ook muggen, vliegen en kleine kevertjes als voedsel genoemd .

Figuur 2. Mopsvleermuis *Western barbastelle bat* (Ralf Gyselings)

Van nature is de mopsvleermuis een boombewoner. Duits onderzoek toonde aan dat mopsvleermuizen, in tegenstelling tot de meeste andere boombewonende vleermuizen, een meer uitgesproken voorkeur vertonen voor loshangende schors. Daarachter kunnen zich zowel individuen als kleine kolonies bevinden. Verder benutten mopsvleermuizen soms allerlei spleten en nauwe ruimtes in gebouwen als verblijfplaats. Ze wisselen regelmatig van plaats, waardoor kolonies niet gemakkelijk te vinden zijn. Mopsvleermuizen zijn opvallend kouderesistent en kunnen de winter zowel in boomholten als in alle mogelijke ondergrond-

se verblijven doorbrengen. Bij voorkeur overwinteren mopsvleermuizen in de buurt van hun zomerverblijfplaats. De soort is lichtschuw en zowel in de kraamkolonies als winterverblijven uitzonderlijk gevoelig voor verstoring.

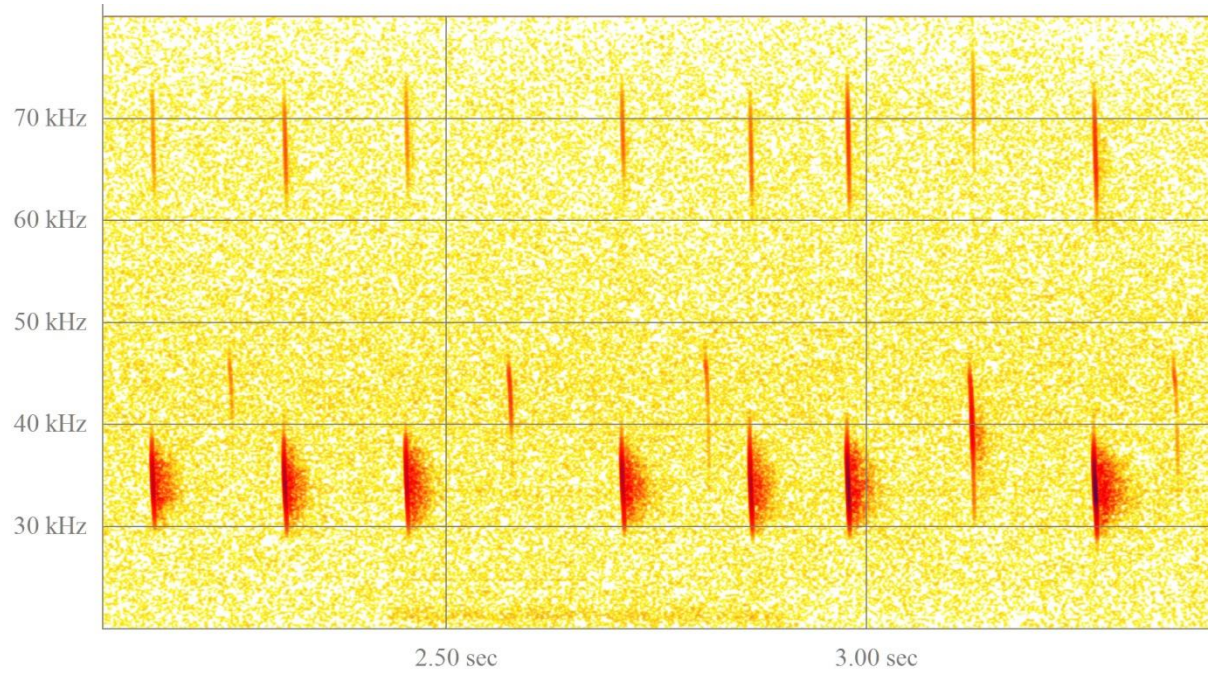

Figuur 3: Sonogram van de mopsvleermuis op 21 augustus 2014 bij Durme, Oost-Vlaanderen. *Sonogram of a Western barbastelle bat recorded on 21 August 2014 near Durme* (Joris Everaert).

Verkennend onderzoek tijdens het najaar 2014

De ontdekking op 21 augustus was een echte toevalstreffer. De time-expansion opname duurde slechts enkele seconden en werd gemaakt met een Batbox Griffin. De dagen nadien kon de soort gelukkig ook gedetecteerd worden door andere vrijwilligers van de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt. Begin september stelde ik vast dat minstens één mopsvleermuis 's avonds steeds vanuit dezelfde richting in het bos kwam aangevlogen, en dat de verblijfplaats wellicht verderop moest liggen. In september en oktober werd dan samen met de vleermuizenwerkgroep getracht om de 'avondroute' van de mopsvleermuis beter in kaart te brengen. Dit gebeurde op basis van proefondervindelijke metingen vanaf zonsondergang, op strategisch uitgekozen punten door verschillende personen met batdetector in combinatie met enkele automatische detectors. Op die manier kon de avondroute van minstens enkele dieren vanuit het foerageergebied stap voor stap getraceerd worden in de richting van de vermoedelijke verblijfplaats. Minstens twee tot drie dieren kruisten hierbij ook een autosnelweg. Mede met behulp van een nachtkijker, werd langs enkele bosdreven en groenstroken op die route, een vrij snelle rechtlijnige vlucht op ca. 4-8 meter hoogte vastgesteld, met af en toe ook foerageergedrag. Een verblijfplaats (kolonie en/of tussen- of winterverblijfplaats) kon voorlopig nog niet exact gelokaliseerd worden, maar wel het boscomplex, waarin die verblijfplaats zich in het najaar vermoedelijk bevond. Met de hulp van automatische detectors werd de soort later in de avond en 's nachts ook meermaals foeragerend vastgesteld in de wilgenschorren van de Durme. Ter plekke van de naastliggende bosjes en ruigtes met kleine landschapselementen werden eveneens waarnemingen gedaan. In een oud eikenbos binnen het foerageergebied bleek de soort vaak te foerageren in

de kruinen van de hoge bomen. De voorlopig laatste waarneming van een foeragerend dier in 2014, was op 15 november in de schorren van de Durme.
De meest belangrijke factoren voor de aanwezigheid van de soort in de streek zijn waarschijnlijk de variatie aan ruigtes, struwelen en wilgenbosjes in de schorren van de Durme, met in de directe omgeving ook vochtige graslanden met verspreide niet-jaarlijks gemaaide zones, aaneengesloten kleine landschapselementen en oudere loofbossen. Het zou daarom nuttig zijn om ook langs rivieren in andere regio's eens gericht te gaan zoeken naar de mopsvleermuis.

Verder onderzoek vanaf 2015

Voor de mopsvleermuis in Oost-Vlaanderen zal gedurende de komende jaren, in kader van een project, getracht worden om door middel van uitgebreider onderzoek meer kennis op te doen over de mogelijke restpopulatie. Wellicht zal dan ook een dier voorzien worden van een zendertje waarmee de exacte locatie van de verblijfplaats(en) kan gevonden worden. Op basis van het onderzoek kunnen dan ook de (eventueel) nodige beschermingsmaatregelen worden getroffen.

Summary: Rediscovery of Western barbastelle bat (*Barbastella barbastellus*) in Flanders

On 21 August 2014 a chance recording of a Western barbastelle bat (*Barbastella barbastellus*) in a deciduous forest near the Durme river in the East of Flanders led to excitement among volunteer bat workers. The Western barbastelle bat was presumed extinct in Flanders and the Netherlands around the end of the 21st century with last known records in 2001 and 1994, respectively. The following days additional observations were made along forested patches and marshes in the Durme river area. From September until November bat workers tried to locate roosts by backtracking commuting routes in the evening with the use of bat recorders and night time optics. A single forest patch which probably contained a single roost was identified, but no actual roost was found. The search for these elusive bats will continue in 2015, hopefully leading to instate effective measures for the conservation of this relict population.

Literatuur

- Dietz C., O. von Helversen & D. Nill 2011. Vleermuizen. Alle soorten van Europa en Noordwest-Afrika. De Fontein Tirion Uitgevers B.V., Utrecht.
- (INBO.R.2014.1828211). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.
- Maes D., Baert K., Boers K., Casaer J., Criel D., Crevecoeur L., Dekeukeleire D., Gouwy J., Gyselings R., Haelters J, Herman D, Herremans M, Huysentruyt F, Lefebvre J, Lefevre A, Onkelinx T, Stuyck J, Thomaes A, Van Den Berge K, Vandendriessche B, Verbeylen G & Vercayie D. 2014. Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. De IUCN Rode Lijst van de zoogdieren in Vlaanderen. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek
- Zoogdiervereniging VZZ, 2007. Basisrapport voor de Rode Lijst Zoogdieren volgens Nederlandse en IUCN-criteria. VZZ rapport 2006.027. Tweede, herziene druk. Zoogdiervereniging VZZ,Arnhem.

Contactgegevens: Joris Everaert, VZW Durme & Vleermuizenwerkgroep VZW Natuurpunt, joris.everaert@livingplanet.be

Figuur 4. Foerageergebied van mopsvleermuizen langs de schorren van de Durme. *Foraging site of Western barbastelle bats along the marshes of the Durme river, East-Flanders* (Joris Everaert).

Ervaringen met rosse vleermuizen *Nyctalyus noctula* in vleermuiskasten

Durk J. Venema

De opsteller van voorliggend artikel volgt reeds meerdere jaren nauwlettend het gebruik van eigen vleermuiskasten door vleermuizen. Enkele gemonitorde vleermuiskasten worden door rosse vleermuis *Nyctalus noctula* gebruikt als kraam-, zomer-, paar- en overwinteringsverblijfplaats. Met name het gebruik van vleermuiskasten als kraam- en overwinteringsverblijfplaats door rosse vleermuis is binnen Nederland bijzonder. Veelal is het gebruik van vleermuiskasten door rosse vleermuis in de kraam- en winterperiode namelijk van ondergeschikt belang. In voorliggend artikel zijn de ervaringen met twee specifieke vleermuiskasten van het 'model Ridder' verwoord.

Figuur 1: Groep rosse vleermuizen in vleermuiskast van het model Ridder (3 juni 2012). *Day roost of noctules in a model 'Ridder' batbox.*

Van Coehoornbos

De twee in dit artikel aangehaalde vleermuiskasten hangen in het Van Coehoornbos te Wijckel (Gaasterland, Fryslân), dat eigendom is van de natuurbeherende organisatie It Fryske Gea. Het Van Coehoornbos betreft een 11 hectare groot parkbos dat van oorsprong in 1680 in Franse stijl is aangelegd bij de buitenplaats Meerenstein. Het strakke geometrische patroon is later doorbroken door elementen uit de Engelse landschapsstijl. Nog later zijn in

grote delen rabatten ten behoeve van de eikenhakhoutcultuur aangelegd. Omsloten door het bos zijn een ijsbaan, zomers grasland, en een korfbalveld gelegen.
In het Van Coehoornbos zijn door de auteur verblijfplaatsen van rosse vleermuizen, ruige dwergvleermuizen *Pipistrellus nathusii* en watervleermuizen *Myotis daubentoni* aangetroffen. Verblijfplaatsen hebben vooral betrekking op oude nestholten van grote bonte specht *Dendrocopos major*, die aanwezig zijn in de forsere laanbomen. In voornamelijk het najaar worden rosse vleermuis en ruige dwergvleermuis hier ook aangetroffen in vogelnestkasten. Daarnaast vormt het Van Coehoornbos foerageergebied van gewone dwergvleermuis *Pipistrellus pipistrellus*, gewone grootoorvleermuis *Plecotus auritus*, laatvlieger *Eptesicus serotinus* en meervleermuis *Myotis dasycneme*.

Vleermuiskasten

In het Van Coehoornbos hangen twee vleermuiskasten van het 'model Ridder', aangeduid met de coderingen V021 en V022. De oorspronkelijke vleermuiskasten zijn in 1991 opgehangen door Henk Luyckx en waren vervaardigd van vurenhout. Deze kasten zijn vanwege verval en schade door baldadigheid respectievelijk in 2006 (V022) en in 2011 (V021) vervangen. De nieuwe vleermuiskasten zijn vervaardigd van underlayment met een plaatdikte van 18 mm. De aanvliegplank is tot bovenin de kast, evenals de binnenzijde van het schuine dak (aan de voorzijde), ruw gemaakt door middel van 5 mm diepe zaagsneden met een onderlinge afstand van ongeveer 5 mm. De invliegopeningen bestaat uit een spleetvormige opening met een breedte van 20 mm. De kasten zijn aan de buitenzijde antiek groen geverfd.

De vleermuiskasten hangen op ongeveer 4,5 meter hoogte aan laanbomen. De oriëntatie van kast V021 is zuidwest, die van kast V022 zuidoost. De laan waarin kast V021 hangt betreft een zandpad waar gemotoriseerd verkeer niet is toegestaan. De laan waarin kast V022 hangt is half verhard en vormt de toegang tot een recreatieterrein. Autokoplampen verlichten bij het voorbijrijden de aanvliegplank van de kast.

Figuur 2: Links: Vleermuiskast V022 op 2 februari 2013, ijsbaan staan onder water. Rechts: Vleermuiskast V022 op 10 september 2013. *Location of batbox V022 in February (left) and September (right).*

Controles

De vleermuiskasten werden in de beginjaren door Henk Luyckx af en toe gecontroleerd, maar de resultaten van deze controles zijn niet gedocumenteerd. Wel is bekend dat de vleermuiskasten vrij snel bewoond werden door rosse vleermuizen. Sinds 2009 zijn de con-

troles meer gestructureerd uitgevoerd en gedocumenteerd door de auteur. Controles vinden plaats op drie verschillende manieren: door vanaf de grond met een zaklamp via de invliegopening in de kast te schijnen, met behulp van een endoscoopcamera via de invliegopening en door het openen van de kast via de uitneembare horizontale bodemplank. De vleermuizen werden niet in de hand genomen.

Figuur 3 geeft een overzicht van de resultaten van de kastcontroles over de periode januari 2011 tot en met juli 2014. De gekleurde balkjes betreffen de controlemomenten. De kleur van de balkjes correspondeert met de kleur in de hieronder staande legenda en geven de inhoud weer van de kast. Met een lichtere kleur zijn de tussenliggende perioden naar waarschijnlijkheid opgevuld. Hierbij is onder meer de aan- of afwezigheid en hoeveelheid van uitwerpselen betrokken. Lichtgroen of -blauw gekleurde balkjes tussen oranje balkjes geven aan dat ondanks de afwezigheid van vleermuizen tijdens de controles er wel uitwerpselen in de kast zijn aangetroffen.

Legenda behorend bij Overzicht monitoringsresultaten vleermuiskasten Van Coehoornbos te Wijckel:

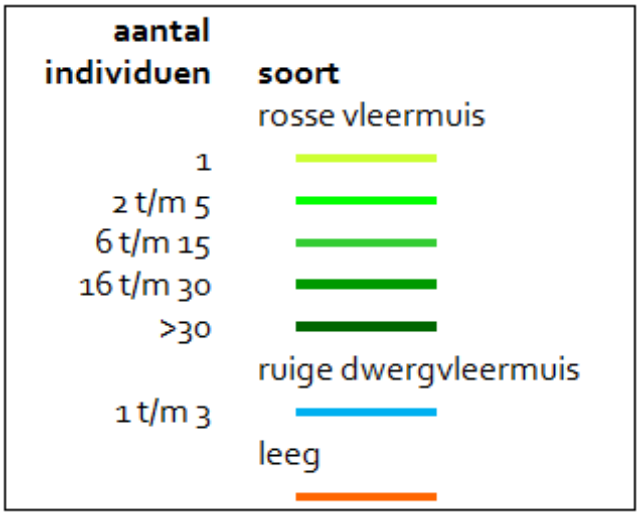

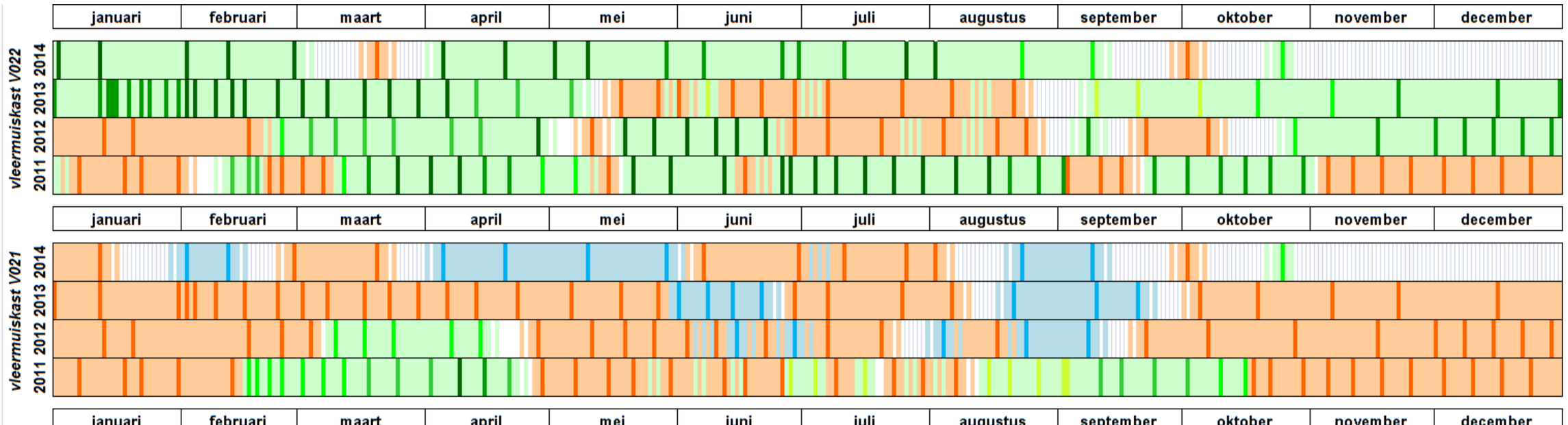

Figuur 3: Overzicht monitoringsresultaten vleermuiskasten Van Coehoornbos te Wijcke

De bewoning van de kasten is waarschijnlijk niet geheel representatief voor natuurlijke holten. De kasten worden namelijk regelmatig ontdaan van uitwerpselen die ophopen op de binnenbodemplank. Een deel van de uitwerpselen valt via de invliegopening uit de kast, maar in de kasten kan een dermate grote ophoping van mest plaatsvinden dat dit een reden kan zijn voor het tijdelijk verlaten van de kast (zie figuur 4). Een kast die regelmatig wordt schoongemaakt, kan daardoor mogelijk langer achter elkaar worden bewoond. Dit in tegenstelling tot een natuurlijke holte of een kast die niet regelmatig wordt schoongemaakt.

Figuur 4: Bodemplank met aanzienlijke hoeveelheid uitwerpselen (25 augustus 2010). *Batbox bottom shelf with accumulated droppings.*

Kastgebruik

De kasten worden het hele jaar door rosse vleermuizen gebruikt als verblijfplaats, veelal voor een periode van meerdere maanden aaneen. Ook tijdens winterperioden. Kast V022 werd onder meer bewoond tijdens de vrij koude winter van 2012/2013. In december en januari was een groep van tussen de 20 en 30 dieren aanwezig. De winter van 2012/2013 telde een flink hoger aantal ijsdagen dan een gemiddelde winter (KNMI: De Bilt, in 2013 13 dagen, gemiddeld 8 dagen). In de winterperioden zijn tijdens inspecties op de late avond regelmatig in de kasten slapende koolmezen *Parus major* en pimpelmezen *Cyanistes caeruleus* aangetroffen (half november tot en met half maart). Het betrof in alle gevallen een solitair dier. Slapende mezen werden in de winterperiode ook regelmatig in door vleermuizen bewoonde kasten aangetroffen, ook gedurende langere perioden.

Kast V022 is al meerdere jaren in gebruik als kraamverblijfplaats. In ieder geval was er in de jaren 2009 tot en met 2012 en in 2014 een kraamkolonie aanwezig. De groepsgrootte ligt tussen de 20 en 50 volwassen dieren. In de jaren 2009 en 2011 werd vastgesteld dat er eind mei al pas geworpen jongen aanwezig waren. De kraamgroep maakt langere tijd achtereen gebruik van de kast.

Opvallend is dat kast V021 in 2012 door ruige dwergvleermuizen is overgenomen en rosse vleermuizen hier sindsdien niet meer in aangetroffen zijn. Ruige dwergvleermuizen werden niet eerder in de betreffende kast aangetroffen. Het vervangen van de kast eind 2011 lijkt niet de reden te zijn, aangezien de nieuwe kast op exact dezelfde locatie tegen de boomstam is gehangen. Bovendien komt de nieuwe kast geheel overeenkomt met kast V022 en hebben rosse vleermuizen de nieuwe kast begin 2012 nog gedurende enige weken bewoond. In geen van de kasten zijn ooit beide soorten tegelijk aangetroffen.

Figuur 5: Kraamkolonie rosse vleermuizen met (pas)geboren jongen in voorjaar 2011. *Maternity colony noctules in a batbox in early summer 2011.*

Figuur 6: Kraamkolonie rosse vleermuizen met (pas)geboren jongen in voorjaar 2011. *Maternity colony noctules in a batbox in early summer 2011.*

Verstoring

Een kortstondige inspectie van de kast lijkt voor rosse vleermuis en ruige dwergvleermuis niet dusdanig verstorend te zijn dat er vluchtgedrag optreedt of dat de kast kort na de inspectie wordt verlaten. Bij een langere opening kan wel verstoring optreden. Een vermoedelijke verstoring werd op 2 september 2011 bij kast V022 verondersteld. De kast, waarin langere tijd een groep rosse vleermuizen verbleef, werd overdag gedurende ongeveer 7 minuten geopend. De volgende dag bleek dat de vleermuizen waren verhuisd.
Verder is op andere momenten verstoring vastgesteld bij activiteiten in de directe omgeving van de kast. Dit heeft eveneens geleid tot het verlaten van de kast door rosse vleermuizen. In 2011 heeft de auteur geconstateerd dat de kraamkolonie rosse vleermuizen in kast V022 met jongen van tot ruim twee weken oud voor een korte periode verhuisden vanwege een tentfeest. Op 30 mei waren de eerste pasgeboren jongen tussen de volwassen dieren zichtbaar. Tijdens een controle op 12 juni was in de kast nog steeds een flinke kraamkolonie met jongen aanwezig. Op 15 juni is op het aangrenzende terrein, op enkele meters afstand van de betreffende kast, een feesttent met aggregaat en buitenverlichting geplaatst. Op de onderstaande foto (afbeelding 7) is de betreffende situatie weergegeven, met tegen de boom kast V022 en op de achtergrond het aggregaat (blauw object) en feesttent. Op 16, 17 en 18 juni vonden zowel overdag als 's avonds feestactiviteiten in en rond de feesttent plaats. Tijdens een controle op 17 juni bleek de kraamkolonie te zijn verhuisd. Op basis van de aanwezige uitwerpselen kon worden vastgesteld dat de groep nog wel enige tijd na de controle van 12 juni aanwezig is geweest. Feesttent, aggregaat en buitenverlichting zijn op

20 en 21 juni verwijderd. Op 28 juni bleek de kraamkolonie met jongen, gezien de hoeveelheid uitwerpselen in de kast, weer enige tijd in de kast te verblijven.
Luidruchtige activiteiten in de omgeving van een kast leiden echter niet per definitie tot het verlaten van een verblijfplaats. Traditiegetrouw wordt in Wijckel oudejaarsdag met carbid in melkbussen geschoten. Op 31 december 2013 werd er langere tijd op een afstand van ongeveer 100 m tot de bewoonde kast V022 met carbid geschoten. Op basis van controles van de kast op 31 december 2013 en 2 januari 2014 bleek dat de activiteiten rond de jaarwisseling niet hebben geleid tot het verlaten van de kast.

Naschrift: Vleermuiskasten van het type model 'Ridder' vormen voor rosse vleermuis een geschikte verblijfplaats. Bij een maatvoering zoals besproken, kunnen meer dan 40 volwassen dieren tegelijk gebruik maken van een kast. Het type wordt het gehele jaar door bewoond en kan de functies zomer-, winter, paar- en kraamverblijf vervullen. Het periodiek schoonmaken van de kast heeft waarschijnlijk een positief effect op de bewoningsduur. Bij het bepalen van een geschikte locatie voor een kast dient met betrekking tot mogelijke verstoring rekening te worden met het gebruik van de omliggende gronden.

Summary: Experiences with noctules (*Nyctalus noctula*) in batboxes

Two batboxes, mounted on trees in a park like estate called Coenenbos in the northern part of the Netherlands, were monitored from 2011 untill october 2014. Occupancy of the batboxes was checked by looking through the entrance using a flashlight or endoscope, or by opening the front. During the monitoring scheme noctules *Nyctalus noctula* inhabited the boxes all year round, often for prolonged periods of several months. Usage included maternity colonies in summer and hibernating groups in winter. Even during severe cold spells, hibernating noctules were present in one of the boxes, sharing the batbox with single roosting great tits *Parus major* and blue tits *Cyanistes caeruleus* on several occassions. One box, previously used by noctules, was inhabited by Nathusius' pipistrelle *Pipistrellus nathusii* in 2012 after which noctules did not return in the following years. Short batbox inspections usually did not disturb roosting noctules, but on one occasion the noctules relocated the following night when a batbox was left open for about seven minutes. Disturbance of a maternity colony was noted during a music event held close to one of the batboxes. The colony was exposed to bright illumination and loud music in the evening. The noctules deserted the batbox during the night, but returned within a week. Daytime loud noises did not disturb roosting noctules.

Contactgegevens: Durk Venema, dj_venema@hotmail.com

Agenda 2015

Heeft u suggesties voor de agenda? Stuur deze naar redactie@vleermuis.net

22 januari: cursus Lanenbeheer voor vleermuizen.Informatie: zoogdiervereniging.nl

1 maart: deadline copij VLEN nieuwsbrief nummer 74 (1)

3 maart: cursus Analyse van vleermuisgeluiden Informatie: zoogdiervereniging.nl

17 maart: cursus Herkennen van potentiële vleermuiswaarden. Informatie: zoogdiervereniging.nl

11 april: Landelijke zoogdierdag,. In samenwerking met de Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt. Thema: zoogdieren in de Lage Landen.

5 juni: workshop werken met de batdetector. Informatie: zoogdiervereniging.nl

9 juni: workshop Bouwen aan een natuurlijke stad. Informatie: zoogdiervereniging.nl

1 juli: deadline copij VLEN nieuwsbrief nummer 75 (2)

28 augustus: cursus Zwermende vleermuizen en paarplaatsen. Informatie: zoogdiervereniging.nl

28 en 29 augustus: Nacht van de Vleermuis

31 oktober: VLEN Dag 2015. Locatie Helicon in Velp

1 november: deadline copij VLEN nieuwsbrief nummer 76 (3)

5 november: cursus Vleermuizen en Planologie. Informatie: zoogdiervereniging.nl

Adressen

Vleermuiswerkgroep Nederland

Voorzitter: Herman Bouman e-mail hermanbbouman@hotmail.com. Secretaris: Carolien van der Graaf, tel: 06-53254208, Ellekomstraat 70, 2573 XG Den Haag.

Publiciteit en Ledenadministratie: Saskia Roselaar, saskiaroselaar@hotmail.com

Overige bestuursleden: Maarten Breedveld tel: 06-23072416, Anne-Jifke Haarsma tel: 06-16392155, René Janssen tel: 06-45454914, Tina Reilink: 06-49758144

Site: www.vleermuis.net
e-mail: bestuur@vleermuis.net

Zoogdiervereniging

Zoogdiervereniging
Radboud Universiteit, Natuurplaza (Mercator III), Toernooiveld 1, tel: 024-7410500
site: www.zoogdiervereniging.nl
Winter- en zolderttellingen: Dick Bekker, e-mail:
dick.bekker@zoogdiervereniging.nl
Databankbeheerder: Martijn van Oene, e-mail:
martijn.vanoene@zoogdiervereniging.nl

Provinciale Werkgroepen

Friesland: Fryske Feriening foar Fjildbiology (FFF)
Contactpersoon: John Melis, j.melis14@chello.nl

Groningen: Vleermuiswerkgroep Groningen
Contactpersoon: Klarissa Nienhuys, van Speykstraat 16, 9726 BL Groningen, 050-312 0741, e-mail: klnienhuys@zonnet.nl

Drenthe: Vleermuiswerkgroep Drenthe (VLED)
Provinciaal coördinator: Reinier Meijer, tel: 0592 -372359, Zwartwatersweg 103, 9402 SM Assen, e-mail: vled@zoogdiervereniging.nl

Overijssel: ZWG- Overijssel
Secretariaat: p/a N & M Overijssel
Contactpersoon: Henk Mellema, tel: 06 42948903, Korenbloemstraat 114, 8013 XM Zwolle, e-mail: henkmellema@planet.nl

Vleermuiswerkgroep Deventer
Contactpersoon: Tom Dekker, Molenweg 69
7431BH Diepenveen, tel: 06 54623388, e-mail: tom@imd-ma.nl

Gelderland: VLEGEL
Secretaris: Tina Reilink, Boeckstaetehof 569, 6543 HC Nijmegen, 06-49758144, e-mail: secretariaat@vlegel.org
Wintertellingen: Gerhard Glas, tel. 026-4432879

Flevoland:
Contactpersoon: Jeroen Reinhold, tel: 0320 - 231971, Archipel 35-44, 8224 HK Lelystad, e-mail: reinhold@landschapsbeheer.net

Noord-Holland: NOZOS
Contactpersoon: Peter van der Linden
p.vanderlinden2@chello.nl, 035-7720080
website: http://www.nozos.nl/

Gooise Vleermuiswerkgroep (GVW)
Contactpersoon: Robert Bekenkamp
e-mail: rbeke@chello.nl
website: home.zonnet.nl/myotis2/gooi.htm

Zuid-Holland: ZWG- ZH
Contactpersoon: Kees Mostert, 015-2145073
Palamedestraat74, 2612 XS Delft, info@zwgzh.nl

Utrecht: VLEU
Contactpersoon: Eric Jansen/ Bernadette van Noort, Dorpsstraat 4 6587AX Middelaar
024-8453994, bernadette.vannoort@gmail.com

ZOogdierenwerkgroep UTrecht (ZOUT), zoogdierenutrecht@gmail.com

Noord-Brabant: VWG-NB
Contactpersoon: Frans Hijnen
Wintertellingen: Erik Korsten (erikkorsten@gmail.com)
Kastencoordinator: Henk de Wit, 073-5321664, jfgdewit@home.nl
vleermuis.brabant@planet.nl

Vleermuisstichting Noord Brabant
Contactpersoon: Ad van Poppel, tel: 013 - 4552030, Griegstraat 449, 5011 HL Tilburg

Limburg: ZWG-NHGL
Contactpersoon / monitoring: Ludy Verheggen, tel: 043 - 3641166, Lijsterbeslaan 22, 6241 AN Bunde, e-mail ludy.verheggen@vzz.nl
Wintertellingen mergelgroeven: Jos Cobben, tel: 043 - 3252776
Netwerk Klachtenafhandeling IKL: Jan Kluskens, tel: 0475 - 386430

Zeeland: ZWG- Zeeland
Contactpersoon: Nanning-Jan Honingh (tel: 0113 - 548119) Schoondijksedijk 35, 4438 AE Driewegen, e-mail: nanning-jan.honingh@slz.landschapsbeheer.nl